

Namen van dorpen en steden in de Baronie van Breda

door

CHRIST BUIKS

Inleiding

Namen van dorpen en steden gebruiken we in het dagelijks spraakgebruik zo vaak, dat we dikwijls niet beseffen dat deze namen ook een bepaalde betekenis bezitten. Sommige ervan zijn of lijken doorzichtig; bijvoorbeeld Oosterhout en Breda. Andere zijn heel wat moeilijker te duiden: wat zou de betekenis van de namen Chaam, Gilze of Ginneken zijn? Nederzettingsnamen vormen een speciale categorie van de veldnamen of toponiemen. Die laatste zijn er bij duizenden, zelfs tienduizenden, terwijl we in de Baronie maar enkele honderden nederzettingsnamen tellen. Dorpsnamen vormen weer een klein gedeelte van de nederzettingsnamen, want er liggen binnen één dorp vaak tien of wel meer gehuchten. Over de nederzettingsnamen in de Baronie (en het overige deel van westelijk Noord-Brabant en een aansluitend gebied in België) verscheen al een uitgebreide zedelijke studie waaraan in het onderstaande veel ontleend is.¹ Aangezien het betreffende werk slechts in zeer kleine oplage is verspreid, lijkt een overzichtsartikel hier wel op zijn plaats. In de loop van de jaren, die sinds het verschijnen van bedoeld werk verstreken zijn, kunnen de accenten bij de verklaring van de namen wel iets verschoven zijn. Voor een uitgebreide discussie over de verklaring van de namen en een groot aantal oude vermeldingen ervan wordt dan ook naar dat werk verwezen.

Sommige nederzettingen zijn in de loop van de tijd van naam veranderd. Ook zijn er nederzettingen die verdwenen zijn. Qua leeftijd bestaat er een enorm verschil: sommige nederzettingsnamen wijzen op een ontstaan in de prehistorie, andere zijn pas ontstaan in de negentiende of twintigste eeuw. In het onderstaande zijn alleen de namen van de dorpen en twee steden (Breda en Oosterhout) behandeld. Dubbele namen komen ook wel eens voor: Gilze-Rijen, Ginneken en Bavel, Etten en Leur. Beide namen van een dergelijk paar zijn meegenomen. In het artikel is uitgegaan van de toestand in de negentiende eeuw, dus voordat er allerlei fusies plaatsvonden.

De ouderdom van een nederzetting kan niet goed bepaald worden uitgaande van schriftelijke bronnen: een nederzetting kan al vele eeuwen hebben bestaan vooraleer de naam aan het papier of perkament wordt toevertrouwd en bovendien moet dat papier of perkament dan de eeuwen trotseren en niet door brand, overstroming, muizen etc. vernietigd worden. De aanwezigheid van oude Merovingische kloosters met goed bewaarde archieven kan de ouderdom van de nederzettingsnamen behoorlijk verhogen. Toch kan de naamkunde wel enkele uitspraken doen over de ouderdom van namen op grond van de samenstellende delen. Zo is het bijvoorbeeld bekend dat heem vooral actief was in de vroege middeleeuwen (zesde - tiende eeuw), terwijl andere namen op grond van bepaalde suffixen als jongprehistorisch gekenmerkt kunnen

worden. We geven hier eerst de chronologische volgorde waarin de verschillende dorpsnamen in de archiefbronnen vermeld worden:

1 ^e /4 ^e eeuw	Zundert
709	Alphen
1125	Breda
1128-1129	Baarle
1156-1157	Nispen
1158-1159	Rijsbergen
ca. 1198	Princenhage
1213	Oosterhout
1230-1231	Gilze
1233	Merterssem
1236	Chaam
1246	Ginneken
1261	Etten
1266/1268	Roosendaal
1274	Teteringen
1279	Dongen
1290	Sprundel
1299	Bavel
1332	Terheijden
1404	Rijen
1405	Leur

Tabel 1: Plaatsnamen in chronologische volgorde zoals vermeld in archieven

Heem-namen zullen, zoals boven reeds gesteld, evenals –ingenformaties uit de vroege middeleeuwen dateren. Ook de lo- en hout-namen kunnen in deze tijd ontstaan zijn.² Ginneken zal, aangezien de naam gevormd is met het oude suffix –ikja, uit de jongprehistorische tijd dateren. Ook Chaam zal premiddeleeuws zijn. Volgens Gysseling stammen de namen Nispen, Etten en Zundert uit de oud-Germaanse, dus premiddeleeuwse periode.³ Uit de vroege middeleeuwen (400-1.000) zouden volgens hem dateren : Breda, Oosterhout, Rijsbergen, Bavel, Baarle en uiteraard Alphen. De uiteindelijke datering voor een nederzetting zal uiteraard bepaald moeten worden door archeologisch onderzoek ter plekke. Ook zou een overzichtswerk van de Kempen met de oudste vermeldingen van allerlei elementen, zoals lo, hout, bos, rode, etc. van groot nut zijn voor de bepaling van de ouderdom van de diverse naamtypen.

Alphen

Deze naam bevat- in afgesloten vorm- het element heem. Heem komt als naamvormend element in de Baronie niet overvloedig voor, vergeleken met streken als Belgisch Brabant of grote delen van West-Duitsland en Engeland. Het element houdt verband met de vestiging van de Franken in onze contreien.⁴ Blok dateert het merendeel van de heemnamen in de vierde eeuw, toen de tweede Germaniseringsgolf

over onze gewesten trok: het element hoort tot de oudste relictten uit de Frankische tijd.⁵ De nederzettingen die door de Franken werden gesticht bevonden zich voornamelijk op vruchtbare grond. Een belangrijk deel van de heemformaties is samengesteld met de naam van de stichter van de nederzetting, het clanhoofd. Daarentegen zijn er in de Antwerpse Kempen en in de Baronie ook veel heemnamen die duiden op een element in het landschap, zoals laar, berg, winkel of hout.⁶ Heem, heim betekent ‘woonplaats, vaderstad, huis’.⁷ Qua etymologie moet men uitgaan van een woord dat ‘omheining’ betekent.⁸ In plaatsnamen is heem vaak afgesleten tot –em, –om, –um of –en. Tot deze groep namen moeten in de Baronie gerekend worden Alphen, Cochum, Belcrum, Hulden en Mertersem en misschien ook Etten en Effen.

Alphen wordt reeds relatief zeer vroeg vermeld: 709 *Alfheim*.⁹ en kort daarop : 727 *Alpheim*.¹⁰ Omdat een genitiefvorm ontbreekt moet men hier niet denken aan een samenstelling met de naam van een stichter, maar eerder aan alf, elf.¹¹ Inderdaad kende Alphen een uitgebreide prehistorische bewoning, die aanleiding kan hebben gegeven tot het ontstaan van talrijke elfenverhalen.¹² Als dorpsnaam komt Alphen ook voor in Zuid-Holland en in het rivierengebied; deze plaatsnamen hebben echter een andere etymologie (zijn genoemd naar een water waaraan ze liggen). De naam Alphen in de Baronie kan geen verband houden met een waternaam, zoals in Alphen-aan-de-Rijn en Alfen bij Appeltern, omdat er bij Alphen-dorp geen water van enige betekenis stroomt en ook omdat de oude vermeldingen van de naam deze interpretatie niet toelaten. Volgens Ter Gouw bestonden er twee soorten elfen: de witte of lichtelfen en de zwarte of nachtelven. De lichtelfen woonden niet op aarde, maar in Alfheim, dat was een land dat ergens tussen hemel en aarde lag.¹³ Bij de Vikingen kende men ook elfen: de lichte elfen waren mooier dan de zon en woonden in een prachtig oord, dat Alfheim (Elfenwereld) heette en aan Asgaard grensde, terwijl de donkere elfen, zo zwart als roet, onder de grond woonden. Aldus Snorri Sturlusson, die als enige verschil maakte tussen lichte elfen en donkere elfen. De elfenverhalen boetten in de loop der eeuwen aan belang in.

Baarle-Nassau

Baarle bevat een bestanddeel lo. Baarle is de vroegst vermelde lo-naam in de Baronie: anno 1128-1129 *apud Barle in Texandria*; 1140-1141 *apud Barla in Thessandria*.¹⁴ Baar betekent bloot. Lo wordt meestal omschreven als ‘bosje op hoge zandgrond’, maar het kan ook de betekenis ‘moerassige gronden, meersen’ bezitten.¹⁵ Men geeft voor lo ook wel de betekenis ‘open plaats, weideplaats in een bos’.¹⁶ Aangezien veel lo-namen samengesteld zijn met een boomnaam zal lo in het merendeel van de gevallen wijzen op een bos. Ook wijzen bepaalde lo-namen op het open, aangetaste karakter van dit bos. Het bos zal ongetwijfeld een loofbos geweest zijn, en wel een eiken-berkenbos, de climaxvegetatie op de arme zandgronden van de Baronie. Een flink aantal gehuchtsnamen in de Baronie is samengesteld met –lo (in verzwakte vorm –el): Oekel, Vrachelen, Hartel, Loveren, Oordel, etc.

Baarlo zal dus het gedegenererde, zeer open bos op hoge zandgrond zijn. Door begrazing met dieren (koeien, schapen, paarden) verdwijnen de kleine bomen zeer snel uit een bos: de jonge exemplaren worden gewoon totaal opgegeten en de wat

grotere sterven af door het schillen van de bast, hetgeen vooral door paarden vaak gedaan wordt. Door slechts een paar stuks vee in een bos te weiden kan een groot oppervlak aangetast worden, zoals tegenwoordig nog duidelijk is waar te nemen in natuurgebieden. De volwassen bomen zullen in de loop der tijden door de mens gekapt zijn om te dienen als bouwhout voor de staanders en balken van de boerderijen. Baarle ontwikkelt zich tot Barel, waaruit door uitval van de -r Baal ontstaat. De naam Baarle is geen unicum : vergelijk Baarlo in Limburg, in Overijsel, Baarle-Drongen in België, Baarle bij Didam, bij Zwartsluis, bij Dalfsen en bij Diepenveen en Barlo bij Aalten en Olst.¹⁷

Bavel

Bavel wordt in het jaar 1299 genoemd: *Bavele* en in 1303: *parochia de Bavele*.¹⁸ Men zou ter verklaring kunnen denken aan een bos van een zekere Bavo. De mansnaam Bavo kwam in de Middeleeuwen voor: in de goederenlijst van de abdij Sithiu, daterend uit de jaren 844/864 worden drie Bavo's genoemd, maar of deze mansnaam toen ook in onze streken gebruikt werd is onduidelijk.¹⁹ Wel is bekend dat de St. Baafsabdij uit Gent te Zundert en Rijsbergen cijnzen inde op St. Severijnsdag en de dag erna, terwijl de cijnzen te Bavel ook op deze cijnsdag betaald moesten worden (aan de Heer van Breda).²⁰ Een andere relatie tussen de St. Baafs en Bavel is echter niet aangetoond: de abdij bezat in Bavel goederen noch rechten, althans er is in oorkonden niets van te bespeuren.²¹ Nu is het vrijwel totaal verdwijnen van een bezitscomplex van een abdij geen uitzondering. Te Kraainem bezat St. Baafs vóór de elfde eeuw goederen, waarvan later nooit meer iets vernomen werd, terwijl de abdij van Lobbes te Amelgem in de negende eeuw een domein in eigendom had, waar later nergens meer een spoor van te ontdekken valt.²² De voogden hadden hier de rechten en bezittingen na de onrustige negende en tiende eeuw overgenomen. Lo-namen worden in de Baronie niet gecombineerd met persoonsnamen; daarom lijkt een benoeming naar St. Baafs toch eerder voor de hand te liggen dan te denken aan een persoon Bavo.

Breda

Het tweede element van deze naam bevat A. Aa was in de middeleeuwen een veel voorkomende waternaam. Aa beantwoordt aan het Latijnse aqua. Aa komt ook voor in de waternaam Donge, die eeuwenlang (tot in de negentiende eeuw) als Donga of Dongha werd geschreven. De grenswaterloop tussen het Land van Breda en de Meierij wordt in 1349 de A genoemd.²³ Het Merkske bij Baarle heet in 1677 *de riviere d'A*.²⁴ De Weerij werd in de twintigste eeuw steeds aangeduid als de 'Aa of Weerij', maar in archiefmateriaal werd deze rivier vrijwel nooit Aa genoemd. Overa, een gehucht gelegen aan de overkant van de Weerij, gezien vanuit de kern van Princenhage, komt in 1303 voor als *apud Overa* en in 1313 *tOvera*.²⁵ De Weerij moet dus in de tijd dat deze naam ontstond wel als A zijn aangeduid.

De namen Breda, Overa, Abroek, Aven en Asterd wijzen alle op ligging aan een water met de naam Aa. Ook in toponiemen als Daasdonk en Dasbroek lijkt de water-

naam aanwezig (het lidwoord is hier vastgegroeid).²⁶ Het vasthechten van het lidwoord komt ook voor bij een gebied te Oostmalle dat in 1537 de Da wordt genoemd en in 1787 de Daet.²⁷ Het hoogtepunt van de verspreiding van Aa als waternaam zou in de volksverhuizingtijd hebben gelegen.²⁸ Breda komt in 1125 voor in de vorm van een persoonsnaam: Ingelbertus de Breda, terwijl in het volgende jaar Gerardo de Breda vermeld wordt.²⁹ De verklaring voor de naam als 'brede waterloop' is unaniem aanvaard.³⁰ De klemtoon ligt echter op de laatste lettergreep en dat is bevreemdend.³¹ Blijkbaar was een dergelijk accent in de Baronie niet ongebruikelijk gezien namen als bijvoorbeeld Overaat (Overa) en Ginneken (te vergelijken met Genk, maar met initiële klemtoon). Breed in de naam heeft betrekking op het zwelven van de Mark bij het punt waar de Weerijds er in uitmondde (via de Gampel en de Donk). De samenvloeiing van de twee rivieren ligt in een breed en vlak dal van ongeveer 1 kilometer breed.

Volgens een nogal afwijkende theorie zou de naam Breda samenhangen met het Longobardische woord *braida* 'breed, vlak veld' en betrekking hebben op het bouwland buiten de stadsmuren³². Namen uit niet direct verwante talen die hetzelfde geschreven worden als een Nederlandse naam hebben vaak een totaal andere betekenis en etymologie. Men moet eerder naar vergelijkingsmateriaal in de directe omgeving zoeken dan naar namen op een paar duizend kilometer afstand. Deze theorie, geopperd in een publicatie uit 1953, is dan ook erg onwaarschijnlijk. Toen de naam Breda ontstond, waren er zeker nog geen stadsmuren en de 'dorpsakker' van Breda lag in het gebied Lovensdonk, dus alleen aan de oostzijde van de stad.

De dorpsnaam Bredene bij Oostende is ook opgebouwd uit de elementen breed +A.³³

Chaaam

Chaaam is een naam die in Nederland geen equivalent kent. In 1236-1237 spreekt men van *silvam nostram de Cambe, que silva beate Marie dicitur* en in 1238-1239 schrijft men *silvam nostram que dicitur Cambe*.³⁴ Men vermoedt dat in Chaaam een Keltisch element *cambe* 'krom' aanwezig is; uit *cambe* zou zich echter geen Chaaam kunnen ontwikkelen, daar vóór *-mb* geen rekking van de vocaal optreedt.³⁵ Hier is blijkbaar, gezien de vermeldingen uit 1236 en 1238, toch een vorm *cambe* aanwezig. In Engeland en Duitsland komt Kaam op diverse plaatsen voor. Het element *cam* treedt hier vrij frequent op in oude waternamen: 'Cam is a British rivier-name, related tot Welsh *cam*, crooked'.³⁶ Maar in tegenstelling tot wat men zou verwachten is *cam* in Cambridge niet identiek met onze naam Chaaam, maar is deze geëvolueerd uit een oude waternaam Granta. Cambridge wijst dus op een brug over de rivier de Granta.³⁷ Een kleiner plaatsje met de naam Cambridge in Berkshire bevat wel een riviernaam *Cam*. De beek die ons Chaaam zijn naam heeft gegeven, wordt tegenwoordig de Grote of Rode Beek genoemd: deze kronkelt inderdaad stevig. Het Chaambos dat in de vermeldingen van 1236 en 1238 bedoeld wordt, lag ten noorden van de huidige gemeentegrens onder Ginneken en was eerst bezit van Thorn. Later kwam het bos aan de heer van Breda.

Dongen

Dongen is een dorp dat genoemd is naar de ligging aan de rivier de Donge. De riviernaam Donge werd vrijwel steeds gespeld als Donga, Dongha: 1279 *Dongha*.³⁸ Dit is blijkbaar een rivier die genoemd is naar een donk, waaraan het water voorbij stroomde. Welke donk hier in het spel is, is niet helemaal duidelijk. Misschien Raamsdonk, dat in 1273 kortweg Dunc genoemd werd.³⁹ Een andere mogelijkheid lijkt hier een gebied in Dongen zelf: de Bergen, waar het riviertje vrij dicht langs stroomt. We hebben hier dus de merkwaardige situatie dat een gebied aan de beek allereerst zijn naam geeft aan de beek en dat daarna de beek zijn naam overdraagt aan een nederzetting. Dongen betekent: 'gelegen aan de Donge'.

Etten

Etten komt in 1261 voor: er wordt dan gesproken over een *investito de Ettene*⁴⁰ en in 1268 horen we van *hominibus juxta Ette*.⁴¹ Mogelijk is bij Etten de uitgang -heem op dezelfde wijze afgesleten als bij Alphen tot 'en'; ook bij andere heemnamen is dit wel eens het geval, zoals bijvoorbeeld bij Putten.⁴² In 1382 komt eenmaal de vorm Ettem voor.⁴³

Het afslijten van -heem tot -en is ook in Duitsland bekend: Buchen en Bretten zijn heemnamen. Soms wordt heim zelfs gereduceerd tot -e: Ebbele voor Eppelheim, Schriese voor Schriesheim. Ook komt voor vervanging van -m door -n: 1388 Haidenhain voor Heidenheim en in de dertiende eeuw Kirchain voor Kirchheim.⁴⁴ De naam Etten kan verband houden met de in deze plaats veel voorkomende benaming voor beemden: ettingen⁴⁵. In het noordelijke deel van het dorp kwamen hooilanden voor, die soms ettingen of etsels genoemd werden. In 1416 wordt er bijvoorbeeld gesproken over drie bunder ettingen, in 1567 over een half bunder ettingen.⁴⁶ Maar in Roosendaal komen de termen etsel en etting nog veel meer voor dan in Etten. Blijkbaar waren deze termen vooral in het westen van Noord-Brabant gebruikelijk. Etten is een causatief bij eten en betekent 'doen voeden'; dit zal betrekking hebben op het gras of hooi dat de betreffende weilanden opleverden. Het eerste deel van de naam van het gehucht Attelaken onder Etten zal verband houden met de dorpsnaam Etten. Een alternatieve verklaring voor Etten kan zijn: 'de woonplaats van Atto en de zijnen'. Atto is een Germaanse mansnaam.⁴⁷ Een dorpje met een gelijklopende naam ligt in de Liemers in Gelderland;⁴⁸ in het Zwarte Woud ligt een dorp Ettenheim.

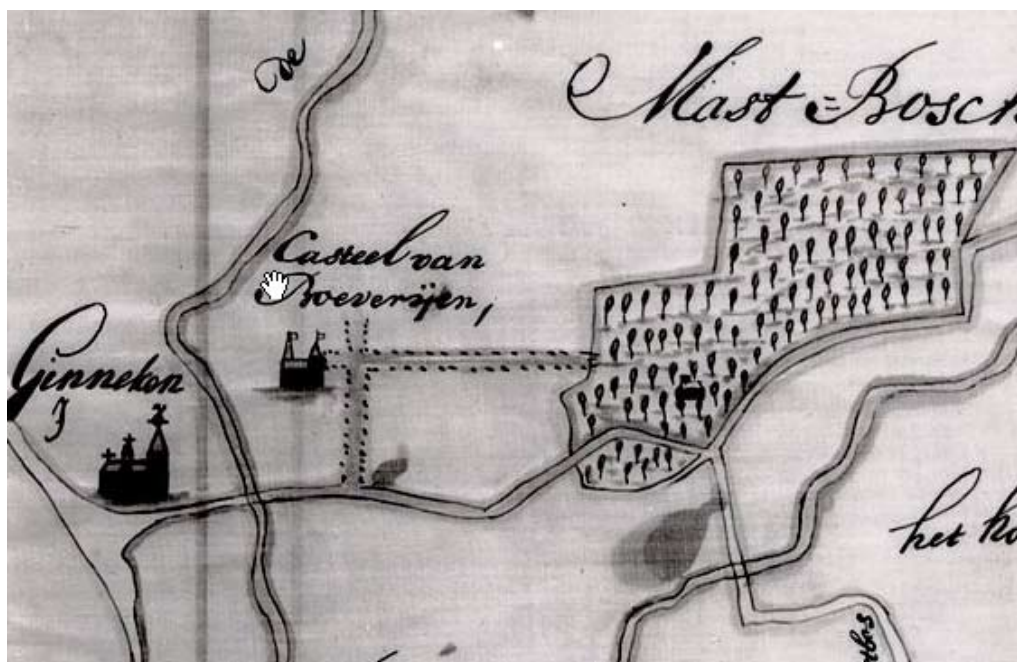
Gilze

Afgezien van een vermelding in een vervalste oorkonde van 992 wordt de plaatsnaam Gilze voor het eerst vermeld in 1230-1231 als Gilze.⁴⁹ In Duitsland liggen diverse plaatsen waarin het element Gils voorkomt: Gilsbach, Gilsdorf, Gilsenöd, Gilsenberg, Gilsershof, Gilzem en Gilzum.⁵⁰ In Luxemburg ligt een Gilsdorf, dat in 795/6 voorkomt als Gelestorff.⁵¹ Onder Ravels kent men een gehucht Gilseind en onder Turnhout ligt een Giels Bos en een Gilschen Drayboom.⁵² Gilseind bevat een

familienaam en de beide andere namen zijn ontleend aan Gierle (Gierlese > Gielse, Gilse). Men heeft Gilze wel getracht te verklaren uitgaande van Gisle, waarin gis dan een onbekende plantensoort zou moeten voorstellen en le staat voor lo.⁵³ Te vergelijken zou dan zijn Gijselte, dat in 1141 voorkomt als Gislo.⁵⁴ Mogelijk moeten we voor Gilse denken aan een ontstaan uit Geel+ isa, met de betekenis 'het gele water' en dan te vergelijken met bijvoorbeeld de Rode Beek onder Chaam. Een jonger equivalent van Geelisa is Gele Beek. Isa is een element dat verder in de omgeving van Gilze niet veel voorkomt, maar wel bekend is uit bijvoorbeeld de naam IJssel.⁵⁵

Ginneken

Ginneken ligt iets ten zuiden van de plaats waar de Molenlei uitmondt in de Mark. Het dorp komt voor het eerst in het jaar 1246 in de bronnen voor als *Ghinneken* en in 1261 als *Ghinneke*, *Ginke*.⁵⁶ Vergelijkbare namen zijn Ginnick bij Aken, dat in 1140 geschreven wordt als Gineke en verder Genk, dat in 1140 Geneche genoemd wordt.⁵⁷ Men zou ter verklaring van Genk en Ginneken uit kunnen gaan van gan 'monding' +ikja, een suffix dat actief was in jongprehistorische tijd.⁵⁸ Bij Genk moet de klemtoon dan verder naar voren hebben gelegen dan bij Ginneken.

1. Ginneken afgebeeld op een kaart uit 1710. Het kasteeltje van Bouvigne is ook aangegeven. Dat had nog de naam van 'Bouverijen' (Stadsarchief Breda Beeldbank nr. 19840536)

Dat de naam Ginneken verband zou houden met gyn 'bruggetje' kan moeilijk juist zijn, daar dit element in geen enkele archiefbron in de Baronie bekend is en de

term ook Hollands is.⁵⁹ Bovendien bestond Ginneken al eeuwen voordat er hier een brug over de Mark lag. Wel lag er dicht bij Ginneken een oude voorde in de Mark, waar de belangrijke weg Antwerpen- Utrecht de Mark kruiste. De Molenlei komt tegenwoordig ongeveer 400 meter ten noorden van de kom van Ginneken uit in de Mark. Maar de loop van dit water kan door mensenhand verlegd zijn (of de nederzetting kan zich naar het zuiden verplaatst hebben). Lei in Molenlei houdt verband met leiden; de waterloop kan dus een kunstmatige karakter hebben bezeten (deels gegraven of vergraven?).

Hage , zie *Princenhage*

Leur

Dit kerkdorp wordt in 1405 vermeld (althans een turfvaart aldaar): *aen die Loersche vaert* en in 1439 : *bij de Luer*.⁶⁰ Leur kan een nevenvorm zijn bij *lor*: *vod*, waarbij men dan aan de kwaliteit van de grond zou moeten denken, terwijl *lore* ook verband kan houden met verliezen, hetgeen dan een betekenis van 'verloren hoek' oplevert.⁶¹ Men zou ook kunnen denken aan leur 'slecht soort turf', daar Leur vanouds een belangrijke uitvoerhaven voor turf was.

Merterssem

Merterssem is de oude naam voor Princenhage, die vooral in kerkelijke kringen lang in gebruik bleef. In 1261 wordt een *investitus* (pastoor) *de Merterchem* genoemd en in 1265 is er sprake van de tienden van *Merthersen*.⁶²

Men dacht dat het in 815/850 genoemde Martras identiek zou zijn aan Mertershem,⁶³ maar Blok toonde aan dat met dit in de oorkonden van Lorsch genoemde dorp eerder Martwijk bij Kerkdriel bedoeld werd dat in Teisterbant lag.⁶⁴ Het eerste lid van Mertershem kan de mansnaam Meerten zijn. Maar deze mansnaam was in de tijd dat de naam Mertershem gevormd werd (zesde tot tiende eeuw) waarschijnlijk nog niet in gebruik als mansnaam. Dan zou het dorp genoemd moeten zijn naar St. Maarten. St. Maarten was een zeer bekende heilige in ons gebied en veel kerken waren aan hem gewijd, ook die van Princenhage. Maar de vraag is of de H. Martinus al vereerd werd toen de naam Mertershem in voege kwam. In Autun werd al een St. Maartenskerk gebouwd kort na 590 en in Gennep stond een aan deze heilige gewijde kerk, die een voorloper had uit de Karolingische tijd, terwijl er ook in Utrecht al rond 700 een aan deze heilige gewijde kerkje moet hebben bestaan.⁶⁵ Dat het eerste lid van Mertershem *merter*, een nevenvorm bij *mortel* zou zijn is onwaarschijnlijk: *merter* voor *mortel* (als toponymisch element) komt in Princenhage nooit voor, in tegenstelling tot bijvoorbeeld Roosendaal.⁶⁶

Nispen

Nispen bij Roosendaal komt in 1156-1157 voor als *Nisipa* en daarna weer in 1270 als *Nyspen*.⁶⁷ Men kan deze naam verklaren uit *nes* (landtong) en *apa*, een be-

kend waternamen-suffix.⁶⁸ Nes is een kustwoord, dat vrij frequent in Zeeland en de omgeving van Antwerpen optreedt. Een andere verklaring gaat uit van het Germaanse woord *ganisan* (genezen) waarbij Nispen dan een betekenis krijgt '(bij het) heilkrachtige water'.⁶⁹

Oosterhout

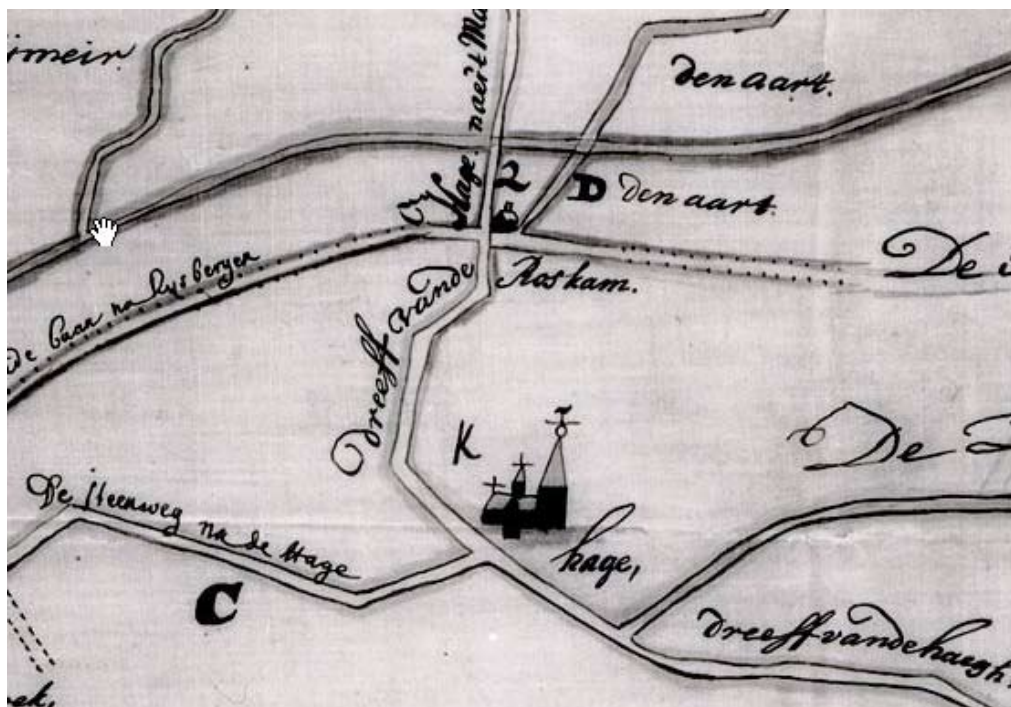
Hout is een bekend element in de Baronie en de Kempen: het komt vooral voor in nederzettingsnamen, zoals Ulvenhout, Den Hout, Vroenhout, Turnhout, Kalmthout, en verder vooral in het verspreid opduikende toponiem Elshout. Een hout moet een bos van hoogopgaande bomen zijn geweest,⁷⁰ in ons gebied een eiken-berkenbos met mogelijk enkele linden, iepen en essen (omdat de 'houten' op vruchtbare bodem liggen). Mogelijk stammen deze bossen uit de post-Romeinse tijd, toen de bevolkingsdichtheid gedurende enkele eeuwen gering was en de bossen de gelegenheid kregen om op te groeien. Na een paar eeuwen ongestoord groeien kunnen eiken en lindebomen een aanzienlijke hoogte bereiken. De veronderstelling dat de houtnamen mogelijk uit de vroege Middeleeuwen stammen kan ondersteund worden met de vermelding van Meerhout bij Hasselt dat reeds in het jaar 741 voorkomt,⁷¹ maar het element kan uiteraard eeuwen in gebruik zijn geweest. In de Baronie is de eerst vermelde hout-naam die van Oosterhout : 1213 *nemus inter Osterholt et Sthenlo*.⁷² Er lag in 1213 dus een moerasbos, een soort oerwoud, tussen Steelhoven en Oosterhout. Een dergelijk moerasbos bestond grotendeels uit elzen, wilgen en populieren. Waarschijnlijk kon men het moeilijk rooien omdat het haast niet toegankelijk was. Alleen in strenge winters, wanneer de bodem bevroren was, kon er hout gehakt worden.

Een gelijkkluidende naam komen we tegen ten noorden van Nijmegen. Verder vinden we een Oosterholt bij IJsselmuiden en bij Eibergen.⁷³ De betekenis 'het oostelijk gelegen bos' kan ontstaan zijn, gezien vanuit Den Hout of mogelijk vanuit een prehistorische nederzetting bij Ter Aalst. Dat de in 815/6 genoemde plaats Ostorol ons Oosterhout zou kunnen zijn is niet erg waarschijnlijk.⁷⁴ De schenkingslijst van donaties gedaan door *homines franci* aan het klooster Lorsch, Laurisham, bij Gotha in Duitsland, waaruit deze vermelding stamt, bevat verder vooral ververwijderde plaatsen in Teisterbant. Middeleeuwse bezittingen van kloosters bevonden zich meestal op een dagreis, met paard en wagen of per boot, van elkaar. Mogelijk betreft het Oosterhout in de Betuwe ofwel een plaats nabij Kerkdriel.⁷⁵

De uitspraak *wosterout* die men tegenwoordig nogal eens hoort, is niet de dialectisch juiste. De aanvangsklinker in deze plaatsnaam komt in werkelijkheid overeen met die in de Franse woorden *oeuvre* en *soeur*. Dit is ook de klank die men hier hoort in het woord oost (de windrichting).

Princenhage

Princenhage werd steeds kortweg met Hage aangeduid. De oudste vermelding dateert uit 1198: *infra locum qui Haga dicitur; infra indaginem quod vulgen Hagen dicitur*;⁷⁶ 1223 *locum qui dicitur Haga* ⁷⁷.

2. Prinsenhage, nog aangeduid als Hage, op een kaart uit 1710 (Stadsarchief Breda, beeldbank nr. 19840536)

De betekenissen van hage, haag zijn:

1. Levende haag, bos van laag hout, van doornstruiken.⁷⁸
2. Omheind bosje.⁷⁹
3. Afgesloten jachtgebied in het bos.⁸⁰ In 1198 is inderdaad sprake van een *indaginem*, een wildpark, dat Haghe heet.
4. Defensieve omheining, zoals in het Frans *haia*.⁸¹ In toponiemen komt haag in de Baronie ook regelmatig voor, meestal in de betekenis heg, maar deze toponiemen zijn een stuk jonger dan de nederzettingsnaam Hage. De woorden heg en haag zouden eeuwenlang naast elkaar bestaan hebben,⁸² maar in de Baronie liepen ze - zeker in de negentiende eeuw - door elkaar. Hoeufft (1836) schrijft: 'Haag, voor hegge, is hier zeer gemeen'.⁸³ De oudere naam voor Hage was Metershem, dat vooral in kerkelijke archiefstukken optreedt. Welk wildpark met de uit 1198 stammende vermelding wordt bedoeld is onduidelijk. Het Liesbos? Of de omgeving Burgst/ Gageldonk? Of Hage-dorp?

Na diverse annexaties door Breda, waarbij vrijwel heel het zuidelijke deel bij Breda werd gevoegd, ontving het restant van het dorp in 1951 de naam Prinsenhage.

De vorm Prinsenhage is ontstaan ter onderscheiding van 's-Gravenhage. De eerste vermelding van Prinsenhage dateert uit 1788. In de volksmond bleef de naam

steeds luiden : het Haagje. Dat hier het lidwoord optreedt is bevreemdend, want dit ontbreekt in alle oude vermeldingen (een lidwoord duidt in het algemeen op een jongere naam). Een dergelijk verschijnsel zien we ook bij Ginneken, waar in de oude vermeldingen nooit sprake is van een lidwoord. Mogelijk is het lidwoord in dit laatste geval gevormd naar analogie van dat bij het Haagje.

Rijen

Het woord rijt is door een dentaalsuffix gevormd uit Indogermaans *rei, ri 'stromen'.⁸⁴ De naam rijt is verwant met Rijn. Rijt-toponiemen komen frequent voor in de Baronie: de nederzettingen de Rith onder Princenhage en de Reth onder Baarle zijn er voorbeelden van, maar ook tientallen perceelsnamen dragen het element in zich. De waternaam is bij vrijwel al deze toponiemen al vroeg overgegaan op het aanliggende land. Rijt geeft vaak het dalvormige begin van een beekje aan.⁸⁵ Het woord zou vooral in de kustgebieden voorkomen, maar het element blijkt in de Baronie, zoals gezegd, ook zeer frequent aanwezig te zijn.⁸⁶ Als naam voor een waterloop vinden we Rijt nog in 1280 en 1295 onder Alphen: 1280 tussen de Rijt en de weg die loopt naar de Kerk. En nogmaals in 1295: Leverken Brake versus orientem, et abhinc usque ad medium rivi qui dicitur Rijt.⁸⁷

In de gemeente Gilze en Rijen vinden we twee nederzettingen met het element rijt: Rijen en de Lange Rijt. Rijen komt in 1404 voor: ten Ryden en in 1415 ten Riden⁸⁸. Rijen is gevormd uit Rijden door uitstoting van de intervocalische -d. De betekenis van de naam is dus: (bij de)waterlopen. Er liggen inderdaad twee waterlopen bij Rijen.

Rijsbergen

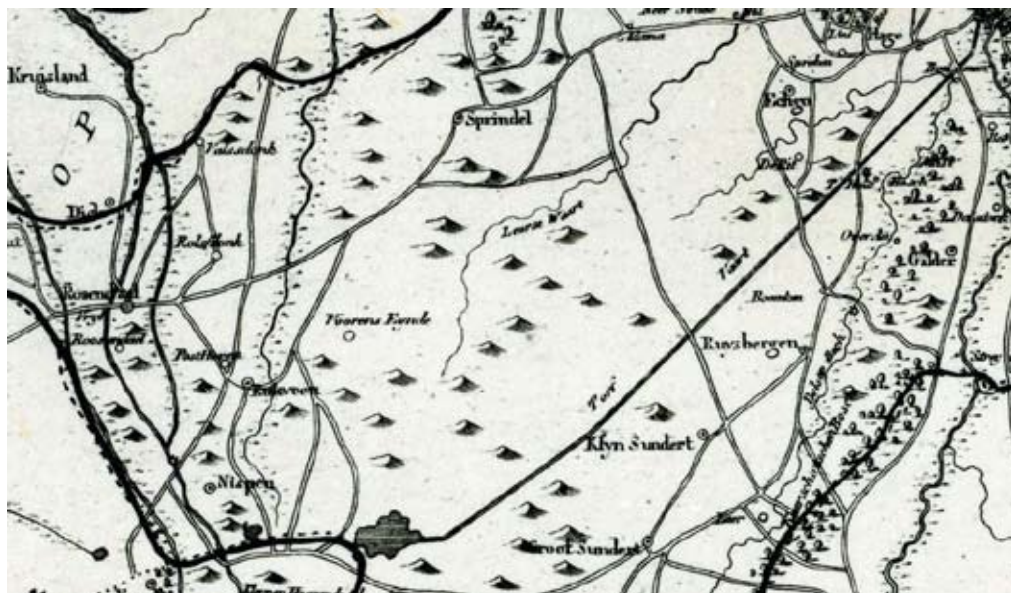
Rijsbergen is genoemd naar begroeiing met rijshout; de plaatsnaam komt 1158-1159 voor in de vorm van een persoonsnaam *Bernerus de Riseberga*.⁸⁹ De naam Rijsbergen is geen unicum: bij Balen en Mol komen gelijknamige gehuchten voor, evenals bij Luiksgestel. Bergen zijn in de regel grofzandige hoogten langs rivieren (rivierduinen), maar ook verder in het binnenland komen talrijke bergen voor. In gehuchtsnamen komt dit element ook geregeld voor: Haansberg, Eikberg, Bolberg, Wagenberg evenals honderden malen in micro-toponiemen. De bergen waaraan Rijsbergen zijn naam ontleent zijn waarschijnlijk de Konijnsbergen in het dorp. Aan de voet van deze bergen zal rijshout gegroeid hebben: berken, gageel, wilgenstruikjes.

Roosendaal

Nederzettingen met dal zijn in de Baronie uitgesproken zeldzaam. Alleen Roosendaal bevat dit element: 1268 *in loco dicto Rosendale*.⁹⁰ Deze naam komt op diverse plaatsen als abdijnaam voor: Rozendaal bij St. Kathelyne-Waver, Rosental bij Cochem, Rosental in de Eifel.⁹¹ In de dertiende eeuw werden veel abdijen gesticht, gewijd aan de Rosa mystica. Vergelijk voor dal ook abdijnamen als Agnetendal,

Groenendaal, Maagdendal, St. Catharinadal etc. Maar Roosendaal was geen klooster, wel een parochie, gewijd aan de Maagd Maria. Misschien is de naam ontstaan bij de stichting van de kapel (1266/68).

In toponiemen staat roos voor 'riet'. Roos in de betekenis riet zou in namen echter nooit in de vorm rosen voorkomen.⁹² Maar onder Gilze ligt toch een perceel met de naam Roesendale⁹³ (misschien genoemd naar de eigenaar) en onder Roosendaal zelf vinden we Rosenakker en Rosenvén.⁹⁴

3. Gebied tussen Roosendaal en Breda in 1725. Met aangeduid de plaatsen Sprundel, Rijsbergen en Zundert (Stadsarchief Breda, beeldbank nr. 19660328)

Sprundel

Sprundel is een naam die in 1290 vermeld is: *Sprundele*.⁹⁵ Het eerste lid is niet erg duidelijk. Misschien kunnen we er met De Vries het oud-Engels *Sprind* (sterk, levendig) in zien of middelengelse spring 'bron' maar ook *a plantation of young trees especially, one for rearing or harbouring game, a spinney, a copse*.⁹⁶ In het laatste geval zou spring over moeten zijn gegaan in sprund, een nogal gewaagde veronderstelling. Ook gaat men wel uit van 'sprend' (opspringen) hetgeen dan zou duiden op een opvallende hoogte.⁹⁷ Het tweede lid zou lo 'bosje op hoge zandgrond' of een diminutiefsuffix -ilo kunnen zijn. In Amersfoort kent men sprengel, een woord waaraan men daar de betekenis hecht van de aanhechting (sprong) van twee stukken water, bijvoorbeeld door middel van een duiker onder een straat.⁹⁸

Terheijden

Terheijden wordt in 1332 in de vorm van een persoonsnaam vermeld: Lise Sibben van *der Heyden*; in 1348 *Ter Heyden*.⁹⁹ Een deel van de gemeente Terheijden was zandig en hooggelegen (het zuiden en zuidoosten), terwijl een ander deel laag gelegen en kleiig of venig was. Hei kan ook de betekenis bezitten diep water', zoals waarschijnlijk in Heidrecht, een water bij Rotterdam en in Heidiep, een water bij Bommenee.¹⁰⁰ In het geval van Terheijden zou men dan aan de Mark kunnen denken. Maar dat was eerder een ondiepe, brede stroom, althans in de tijd dat de naam Terheijden opkwam. In het dorp kwam in elk geval een groot zandig gebied voor, waar heide groeide, zoals op Hartel en Schimmer en in het dorp zelf. Struikheide groeit op arme, zandige grond. Het gewas kan zich goed verjongen als het door vraat wordt aangetast, terwijl het zich royaal uitzaait op door vlaggen ontblote zandgrond.

Teteringen

Teteringen lijkt op het eerste gezicht een naam die behoort bij de uitgebreide groep van de ingen-formaties, die in Engeland, Duitsland en België veelvuldig worden aangetroffen, vaak gecombineerd met de naam van de stichter. Dit soort namen, dat uit de vroege middeleeuwen dateert, komt in de verre omtrek van Breda echter niet voor; pas bij Antwerpen liggen er enkele. Dan zou Teteringen wel een grote uitzondering zijn. Dat Teteringen in de meeste oude vermeldingen (behalve de eerste twee) steeds vergezeld wordt van het lidwoord, duidt niet op hoge ouderdom.

De naam komt misschien voor het eerst als een persoonsnaam voor in

4. Gebied rond Teteringen, Oosterhout en Dongen in 1725. (Stadsarchief Breda, beeldbank nr. 19660328)

Antwerpen: *in manso Henrici Theteringhe* (1274); in 1303 spreekt men van *apud Tateringen in parochia de Breda*, terwijl er in 1314 sprake is van een *waterlaet van der Tateringhen*.¹⁰¹ Weijnen denkt voor het eerste lid van deze naam aan een mansnaam Tater of aan mnl.tater 'Klodder, hoopje vuil of modder'.¹⁰² Ook Moerman denkt voor Teteringen aan een mansnaam Tatter of Tathumar, waardoor Teteringen de betekenis de woonplaats van Tathumar en de zijnen zou hebben.¹⁰³ Men zal eerder aan een klanknabootsing moeten denken, zoals in Kletterwater, bij Roosendaal, Klatering, een gehucht bij Beilen en Klingenbach, een beek, die 'nach dem Gerausoh des fließenden Wassers genannt worden ist'.¹⁰⁴ In Vlaanderen moet ergens een Taterbeek bestaan hebben getuige de te Schilde genoemde Willem van Taterbeecke; in 1556 wordt in de Baronie de weduwe van Willems van Taterbeek vermeld.¹⁰⁵ Tateren betekende in het Middelnederlands: schetteren, babbelen. De 'waterlaet van der Tateringhen' moet de waterloop zijn geweest die door het centrum van Teteringen naar de Vucht loopt en vroeger waarschijnlijk veel meer water vervoerde dan tegenwoordig.¹⁰⁶ Dit beekje moet een zeer sterk verval gekend hebben en daardoor geluid geproduceerd hebben, vooral op punten waar het water over een 'trapje' stroomde. Door de enorme verlaging van de grondwaterstand in de afgelopen eeuw staat de bedoelde waterloop vrijwel altijd droog. Slechts bij uitzonderlijk zware regenval kan men tegenwoordig in het resterende slootje nog water zien stromen.

Zundert

Zonder of zunder kan wijzen op afzonderlijk bezit. We vinden in de Baronie Zunder als microtoponiem, maar ook in twee nederzettingen: Zundert en Zondereigen. De oudste vermeldingen van Zundert zijn: 1156-1157 *ecclesie de Sunderda* en daarna weer rond 1270 als *Zondert*.¹⁰⁷ Mogelijk is er zelfs een vermelding van de naam, verborgen in die van een godinnenaam op een altaarsteen, daterend uit de eerste-vierde eeuw, gevonden bij de aanleg van de weg Antwerpen-Breda, begin negentiende eeuw.¹⁰⁸ De naam van de godin luidt op die steen SANDRAUDIGAE, maar de A zou op zijn kop gebeiteld zijn (een veel voorkomende fout, misschien was de beitelaar analfabeet) en dan moet men dus lezen SVNDRAUDIGAE (de latijnse A heeft geen dwarsstreepje). De godin zou dan een naam hebben die ontleend werd aan de plaats, een verschijnsel dat veel voorkomt.¹⁰⁹ Veel lokale godinnen, matrones, werden genoemd naar de pagus of nog meer naar de stam, de lokale groep, door wie ze werden aanbeden.¹¹⁰

Sundraudja is opgebouwd uit *sundra* 'afzonderlijk' + *audja* 'bezit'. Was Zundert-centrum (het deel dat onder de hertog ressorteerde) dan al in de Romeinse tijd afgezonderd van de Eninge van Rijsbergen (waartoe in de late Middeleeuwen Rijsbergen en Zundert-Nassau behoorden)? Andere namen met dit element zijn: een gebied Zundert bij Helvoirt; Zonderwijk onder Veldhoven, tSundere onder Dorst etc. In Duitsland is *sunder*, *sonder* ook sterk verbreid: men kent er meer dan 15 nederzettingen die *Sundern* heten; verder *Sunderburg*, *Sunderbusch*, *Sonderdorf*, *Sonderham* en *Sonderheim*.¹¹¹ Voor *sonder*, *sunder* wordt wel als betekenis opgegeven 'gereserveerd bos, ook banwoud of kamerforst genoemd' of 'een uit de mark gescheiden stuk'.¹¹²

5. Altaar gewijd aan de godin Sandraudigae. Materiaal: kalksteen. Hoogte: 1,40 m. (www.geheugenvan-derland.nl Rijksmuseum van Oudheden Leiden)

De verklaring uit een Keltisch woord *sponda-roud* met de betekenis ‘red post’ lijkt nogal vergezocht: de bedoelde paal werd gevonden bij een opgraving buiten Zundert, namelijk onder Rijsbergen op een halve kilometer afstand van de grens met Zundert, en op diverse kilometers afstand van het dorp Zundert zelf.¹¹³ Bovendien zou de bedoelde mummieachtige figuur van ijzeroer die door Cuypers in 1842 gevonden werd volgens Bogaers zo zwak van constructie zijn geweest dat hij nooit overeind gestaan kan hebben. Van der Hoeven zag in de naam ‘een afgezonderd, afzonderlijke gedeelte, eene van de omgeving of buurt, ofwel , volgens de aantekening van Havermans hier eene als ’t ware uit de voormalige gemeenschap met Rijsbergen afgescheiden plaats’, hetgeen dan overeenstemt met de Eninge van Rijsbergen, waarin een deel van Zundert en geheel Rijsbergen verenigd waren’.¹¹⁴ De verklaringen die Delahaye voor de naam Zundert oppert, zoals zuidland , zuidaarde en zandrode zijn moeilijk in overeenstemming te brengen met de oude vermeldingen van de naam en moeten dus verworpen worden.¹¹⁵

Afkorting

NA, ND	Nationaal Archief, Nassause Domeinraad
Mededelingen	Mededelingen van de Vereniging voor Naamkunde te Leuven en de commissie voor Naamkunde te Amsterdam
Naamkunde	Naamkunde, Mededelingen van het Instituut voor Naamkunde te Leuven en de Commissie voor Naamkunde en Nederzettingsgeschiedenis te Amsterdam 1 (1969)-
RAWB	Regionaal Archief West-Brabant
SAB	Stadsarchief Breda

- ¹ Buiks, C.J.M. en K.A.H.W.Leenders, *Nederzettingnamen in het gebied tussen Antwerpen, Turnhout, Geertruidenberg en Willemstad*, deel I –VI, 1993).
- ² Molemans, J., ‘De stand van het toponymisch onderzoek in de Kempen’ in: *Brabants Heem* 26 (1974), 116
- ³ Gysseling, M., ‘De oudste toponymie van de Kempen’, *Brabants Heem* 11 (1959), 106.
- ⁴ Helsen, A.-M.en J., *Gehuchtsnamen in de Antwerpse Kempen, Nomina Geografica Flandria*, Studiën XIII, (Leuven, 1978), 29; R.van Passen: ‘De landschapsgeschiedenis ten zuiden van Antwerpen in het licht van de Naamkunde’, in H. Draye: *Naamkunde en milieustudie, Naamkunde*, Bijlage LXIV (Leuven, 1974), 253.
- ⁵ Blok, D. P., ‘De eigen inbreng van de plaatsnaamkunde in de nederzettingsgeschiedenis’ in: *Naamkunde* 5 (1978), 223.
- ⁶ Helsen en Helsen, *Gehuchtsnamen*, 29.
- ⁷ Verdam, J., *Middelnederlandsch handwoordenboek* (s-Gravenhage, 1932), 241.
- ⁸ Vries, J. de, *Nederlands etymologisch woordenboek* (Leiden, 1987), 242.
- ⁹ Dillo, M., G.A.M. van Synghel, m.m.v. E.T. van der Vlist; *Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312, II: De heerlijkheden Breda en Bergen op Zoom* (Den Haag 2000).
- ¹⁰ Camps, H. P.H., *Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312. Deel I: De Meierij van ’s-Hertogenbosch (met de heerlijkheid Gemert)* (Den Haag, 1979), 14.
- ¹¹ Gysseling, M., *Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland, vóór 1226* (Gent, 1960), 45.
- ¹² Verhagen, J., *Prehistorie en vroegste geschiedenis van West-Brabant* (Waalre, 1984), passim
- ¹³ Ter Gouw, J., *Elf, III, De Oude tijd* (Haarlem, 1869), 118.
- ¹⁴ Dillo, M. van, en G.A.M. van Synghel, *Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312. Deel II* (Den Haag, 2000) 44 (1128-1129) en 47 (jaar 1140-1141). De oorkonde van 1128-1129 is overigens vervalst en wel na 1142.
- ¹⁵ Gysseling, M. in: *Mededelingen* 36 (1961), 110.
- ¹⁶ Bach, Adolf, *Deutsche Namenkunde, I-1: Die Deutsche Ortsnamen* (Heidelberg, 1953/4), 371.
- ¹⁷ Heringa, S.G., *Aardrijkskundig handwoordenboek van Nederland*, (z. pl.:z. j.; circa 1875) s.v.
- ¹⁸ Dillo en Van Synghel, *Oorkondenboek Noord-Brabant*, II, 1061.
- ¹⁹ Gysseling, M.en A.C.F. Koch., *Diplomata Belgica ante annum millesimum centesimum scripta* (Brussel, 1950), 58-60.
- ²⁰ Buiks, C. J. M., ‘Grondcijnsen en cijnsdata in de Baronie van Breda’, in: *Brabants Heem* 44 (1992), 13-28.
- ²¹ Verhulst, A.E., *De St. Baafsabdij te Gent en haar grondbezit (VIIe-XIVe eeuw); Bijdrage tot de kennis van de structuur en de uitbating van het grondbezit in Vlaanderen tijdens de Middeleeuwen* (Brussel, 1958).
- ²² Verbesselt, J., ‘Amelgem’ in: *Eigen Schoon en De Brabander* 43 (1964), 380.
- ²³ F.F.X. Cerutti, *Middeleeuwse rechtsbronnen van stad en heerlijkheid Breda. Deel I* (Utrecht, 1956) 205.
- ²⁴ SAB, Schepenbank Breda, inv. nr. 796, f 208v.
- ²⁵ Dillo en Van Synghel, *Oorkondenboek Noord-Brabant*, II, 1144 (jaar 1303) en Cerutti, *Middeleeuwse rechts-*

bronnen, I, 103 (jaar 1313).

- ²⁶ Buiks, Chr., *Veldnamen in de voormalige gemeente Ginneken en Bavel, dl. 21* (Ulvenhout, 1984), 39
- ²⁷ Helsen en Helsen, *Gehuchtsnamen*, 159.
- ²⁸ Kempeneers, P. 'Hydronomie van het Dijle-en Netebekken', in: *Naamkunde* 15 (1983), 7.
- ²⁹ Marneffe, E. de, *Cartulaire de l'abbaye d'Afligem, Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique, Section II : Cartulaires et documents étendus nr.1-5* (Leuven, 1894/6), 41.
- ³⁰ Weijnen, A.A., 'De naam Breda', in : *Geschiedenis van Breda I* (Tilburg, 1952), 15; H. J. Moerman, *Nederlandse plaatsnamen. Een overzicht* (Brussel, 1956), 22; Gysseling I, (1960), 185; Schönfeld, M., *Nederlandse waternamen, Nomina Geographica Flandrica, Studiën 6* (Brussel, 1955), 14.
- ³¹ Boeren, P.C., 'Opmerkingen over de naam Breda' in: *Jaarboek 'De Oranjeboom'* 14 (1961), 158-170.
- ³² Houwens Post, H., 'De etymologie van de stadsnaam Breda', in: *Jaarboek 'De Oranjeboom'* 6 (1953), 38-47
- ³³ Gysseling (1960) 185.
- ³⁴ Dillo en Van Synghel, *Oorkondenboek Noord-Brabant*, II, 233 (1236-1237) en 236 (1238-1239).
- ³⁵ Weijnen, A. A., *Praegermaanse elementen in de Nederlandse hydro-en toponiemen* (Tilburg, 1958), s.v.
- ³⁶ Smith, A.H., *Englisch place-name elements, Englisch place-name society, Vol.25* (Cambridge, 1956), 83.
- ³⁷ Ekwall, Eilert, *The concise Oxford dictionary of English place-names*, (Londen, 1974), 84.
- ³⁸ Dillo en Van Synghel, *Oorkondenboek Noord-Brabant*, II, 631.
- ³⁹ Drossaers, S.W.A.: *Het archief van den Nassauschen Domeinraad. Eerste deel: Het archief van de Raad-en rekenkamer te Breda tot 1581*, (Den Haag, 1948), regest 29, p. 9.
- ⁴⁰ Dillo en Van Synghel, *Oorkondenboek Noord-Brabant*, II, 343.
- ⁴¹ Dillo en Van Synghel, *Oorkondenboek Noord-Brabant*, II, 410.
- ⁴² Moerman, *Nederlandse plaatsnamen*, 186.
- ⁴³ Hens, H, H.van Bavel, G.C.M.van Dijck, J.J.M. Frantzen, *Mirakelen van Onze Lieve Vrouw te 's-Hertogenbosch, 1381-1603* (Tilburg, 1978), 175.
- ⁴⁴ Berger, Dieter, *Geographische Namen in Deutschland, herkunft und Bedeutung der Namen von Ländern, Städten, Bergen und Gewässern* (z. pl. Dudenverlag, 1993) , p.130.
- ⁴⁵ Leenders, K. A. H.W., 'Nogmaals eeuwse', in: *Naamkunde* 10 (1978), 193-197.
- ⁴⁶ NA, ND inv. nr. 8974, f38 en RAWB, Oud Archief Etten inv. nr. 882, f 83v.
- ⁴⁷ Bach, *Deutsche Namenkunde*, I, Par. 74.
- ⁴⁸ De vermeldingen ervan zijn door Gysseling, *Toponymisch woordenboek*, 342 abusievelijk aangezien voor het Brabantse Etten.
- ⁴⁹ Koch, *Oorkondenboek Holland en Zeeland*, 61.
- ⁵⁰ Müllers *Grosses Deutsches Ortsbuch* (1980), s.v..
- ⁵¹ Gysseling (1960) 404.
- ⁵² Helsen en Helsen (1978), 174; *Taxandria* (Turnhout, 1978), 111, 125.
- ⁵³ Loon, J.B., van, 'Twee Westbrabantse riviernamen : De Weerijns en de Gampel', in: *Mededelingen van de Vereniging voor Naamkunde te Leuven en de Commissie voor Naamkunde te Amsterdam*, 43 (1967), 126 e.v.
- ⁵⁴ Gysseling (1960) 404.
- ⁵⁵ Moerman, *Nederlandse plaatsnamen*, 117.
- ⁵⁶ Dillo en Van Synghel, *Oorkondenboek Noord-Brabant*, II, 273 (jaar 1246) en 343 (jaar 1261).
- ⁵⁷ Gysseling (1960) 405 en 395.
- ⁵⁸ Gysseling, M., 'Het chronologisch probleem bij jong-prehistorische en vroegmiddeleeuwse nederzettingen-namen', in: *Mededelingen* 31(1965), 90
- ⁵⁹ Merkelbach van Enkhuizen, L. en A. Hallema, *Geschiedenis van Ginneken en Bavel* (Utrecht, 1941), 85.
- ⁶⁰ Cerutti, *Middeleeuwse rechtsbronnen*, II, nrs. 314 resp. 463.
- ⁶¹ Weijnen, A., 'Noordbrabantse plaatsnamen', in: *Mededelingen* 27 (1951), 59
- ⁶² Dillo en Van Synghel, *Oorkondenboek Noord-Brabant*, II, 343 (jaar 1261) en 381 (jaar 1265).
- ⁶³ Hardenberg, H., 'De oorspronkelijke naam van Princenhage', *Publications de la Société historique et archéologique dans le Limbourg*, 85 (1949), 227-243; J. D'Hondt, 'Het ontstaan van het hertogdom Brabant', in: *Brabants Heem* 5 (1953), 10 en 11 en Gysseling, *Toponymisch woordenboek*, 668 en 669.
- ⁶⁴ Blok, D. P., 'Driel en Sellik', *Naamkunde* 12 (1980), 31-40.
- ⁶⁵ Edward, James, *De Franken* (Baarn, 1990), 161; Heidinga, H. Antonie en Gertrudis A.M. Offenbergh: *Op zoek naar de vijfde eeuw, De Franken tussen Rijn en Maas*, (Amsterdam, 1992), 124; Leupen, P. H. D., 'Sint Salvator en St. Maarten, Willibrord en Bonifatius', in: P. Bange en A. G. Weiler, *Willibrord, zijn wereld en zijn*

- werk (Nijmegen, 1990), 318.
- ⁶⁶ Loon, J.B.van, 'Water en waternamen in Noordbrabants Zuidwesthoek', in: *Bijdragen en Mededelingen der Naamkundecommissie van KNAW te Amsterdam* 22 (1965), 100 en 101.
- ⁶⁷ Dillo en Van Synghel, *Oorkondenboek Noord-Brabant*, II, 90 (jaar 1156-1157) en 442 (jaar 1270).
- ⁶⁸ Schönfeld, *Nederlandse waternamen*, 117.
- ⁶⁹ Gysseling, M., 'De oudste toponymie van de Kempen', in: *Brabants Heem* 11 (1959), 105.
- ⁷⁰ Moerman, *Nederlandse plaatsnamen*, 102.
- ⁷¹ Gysseling (1960) 678.
- ⁷² Koch, *Oorkondenboek Holland-Zeeland*, I, 334.
- ⁷³ Laan, K. ter, *Van Goor's aardrijkskundig woordenboek*, (s-Gravenhage, 1942), 288.
- ⁷⁴ Camps, H. P. H. (ed.), *Oorkondenboek Noord-Brabant*, I, 15.
- ⁷⁵ Harenberg, E. J., 'De hominis franci uit de Codex Laureshamensis'. In : C. M. Cappon e.a. (ed.) *Ad Fontes*, (Amsterdam, 1984) 43; Steurs, W., *Un domaine de Toxandrie pendant le haut moyen âge: Empel en Brabant septentrional*, (Brussel, 1977), 59-105.
- ⁷⁶ Dillo en Van Synghel, *Oorkondenboek Noord-Brabant*, II, 124 en 126.
- ⁷⁷ Dillo en Van Synghel, *Oorkondenboek Noord-Brabant*, II, 185.
- ⁷⁸ Verdam, J., *Middelnederlandsch handwoordenboek* (s-Gravenhage, 1932) 234.
- ⁷⁹ Gysseling, M., 'De voornaamste bestanddelen van Zuidnederlandse plaatsnamen', in: *Naamkunde* 13(1981), 77.
- ⁸⁰ Künzel, R.E., D.P.Blok en J.M.Verhoeff, *Lexicon van Nederlandse toponiemen tot 1200*, (Amsterdam, 1988), 292.
- ⁸¹ Higounet, C., 'Les grandes haies forestières de l'Europe médiévale', in: *Revue du Nord*, 62 (1980), 213-220.
- ⁸² Weijnen, A. A., *Oude Woordlagen in de zuidelijk-centrale dialecten* (Amsterdam, 1999), 32.
- ⁸³ Hoeufft, J.H., *Proeve van Bredaasch Taal-Eigen* (Breda, 1836), 219.
- ⁸⁴ Schönfeld, *Nederlandse waternamen*, 189.
- ⁸⁵ Beex, G., 'Wat is een rijt?' in: *Brabants Heem* 16 (1964), 26-29.
- ⁸⁶ Schönfeld, *Nederlandse waternamen*, 189.
- ⁸⁷ Dillo en Van Synghel, *Oorkondenboek Noord-Brabant*, II, 653 (jaar 1280) en 933 (jaar 1295).
- ⁸⁸ A. Erens, *De oorkonden van het Norbertinessenklooster St. Catharinadal te Breda-Oosterhout* (Tongerlo [1929]), nr. 185; SAB, Afd. II, 17-1, f 26.
- ⁸⁹ Dillo en Van Synghel, *Oorkondenboek Noord-Brabant*, II, 92.
- ⁹⁰ Dillo en Van Synghel, *Oorkondenboek Noord-Brabant*, II, 429.
- ⁹¹ Stolte, B.H., 'De naam Roosendaal', in: *De Ghulden Roos* 25 (1965), 61 e.v.
- ⁹² Stolte, *De naam Roosendaal*.
- ⁹³ SAB, Schepenbank Breda, inv. nr. 419, f 191.
- ⁹⁴ Hasselt, R. van en A. Weijnen, 'De plaatsnamen van Roosendaal' in: *De Ghulden Roos* 8 (1948)
- ⁹⁵ Goetschalckx, P.J. en D.B van Doninck (ed.), *Oorkondenboek der abdij van St. Bernaards aan de Schelde*, (Antwerpen, 1926/30), 453. De oudste vermelding van Sprundel als 'Sprundele' is in een oorkonde uit 1290, uitgegeven in: Dillo en Van Synghel, *Oorkondenboek Noord-Brabant*, II, 804 (jaar 1290).
- ⁹⁶ Vries, J.de, *Eytmologisch woordenboek* (1966), 159; Ekwall, *The concise Oxford dictionary*, 434.
- ⁹⁷ Berkel, G. van en K. Samplonius, *Het plaatsnamenboek*, (Houten, 1989), 170.
- ⁹⁸ Brongers, J. A., 'Een groet uit de Eem-veste; de vroegste stedelijke ontwikkeling van Amersfoort', in: P.J. Woltering, W.J. H. Verwers en G. H. Scheepstra: *Middeleeuwse toestanden* (Hilversum, 2002), 278.
- ⁹⁹ Enklaar, D. T., 'De oudste gerechtsrol van het Land van Breda', in: *Verslagen en Mededelingen van de Vereniging tot uitgaaf der bronnen van het Oud-Vaderlandsch recht*, 8 (1932), 498; Erens en Koyen, *Oorkondenboek Tongerlo*, IV, 50.
- ¹⁰⁰ Schönfeld, *Nederlandse waternamen*, 163.
- ¹⁰¹ Erens, A., *Oorkonden Catharinadal*, 43.
- ¹⁰² Weijnen, A., 'Noordbrabantse plaatsnamen' in: *Mededelingen van de Vereniging voor Naamkunde te Leuven en de Commissie voor Naamkunde te Amsterdam*, 25 (1949), 43.
- ¹⁰³ Moerman, *Nederlandse plaatsnamen*, 116.
- ¹⁰⁴ Bach, *Deutsche Namenkunde*, par. 298.
- ¹⁰⁵ Rijksarchief Antwerpen, Oud Archief Schilde 20; SAB, Schepenbank Breda, inv. nr. 456, f 152v.
- ¹⁰⁶ Buiks, Chr., *Noordbrabantse plaatsnamen III* (Teteringen, 1990), 35.

- ¹⁰⁷ Dillo en Van Syngel, *Oorkondenboek Noord-Brabant*, II, 90 (1156-1157) en 450 (rond 1270).
- ¹⁰⁸ Verhagen, J. H., *Prehistorie en vroegste geschiedenis van West-Brabant, Bijdragen tot de studie van het Brabants Heem*, deel 24 (1984), 74; zie ook Brabants Historisch Informatiecentrum, Collectie Cuypers van Velthoven, inv. nr. 4707.
- ¹⁰⁹ Gysseling, *toponymisch woordenboek*, 1106; Buiks en Leenders, *Nederzettingenamen*, VI, 857-858; Buiks, Chr., *Veldnamen in de gemeente Zundert, deel I* (2004), 57-58.
- ¹¹⁰ Roymans, N., *Tribal society in Northern Gaul, An anthropological perspective* (Amsterdam, 1990), 60.
- ¹¹¹ *Müllers Groszes Ortsbuch* (1980) s.v.
- ¹¹² Moerman, *Nederlandse plaatsnamen*, 214; Slicher van Bath, B.H., *Mensch en land in de middeleeuwen: bijdrage tot de geschiedenis der nederzettingen in oostelijk Nederland*, (Assen, 1944), I, s.v.
- ¹¹³ Toorians, Luran, 'From a 'red post' to Sandraudiga and Zundert' in: *Oudheidkundige mededelingen uit het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden* (1995), 131-135.
- ¹¹⁴ Hoeven, H. van der, *Bijdragen tot de kennis der geschiedenis van Zundert en Wernhout* (Zundert, 1920), 2.
- ¹¹⁵ Delahaye, A., 'De naam Zundert', in: *De drie heerlijkheden van Zundert, Publicaties van het archiveriaat 'Zundert-Nassau'*, (1970), 39-45.